

ще під відомі у Давній Греції десять скептичних тропів, які просто унеможливають науково коректні судження щодо об'єкта).

3. Етапами аналізу інтеракції суб'єктів взагалі та міжкультурного діалогу зокрема мають бути:

- наші пізнавальні можливості – а ргіогі майбутнього когнітивного досвіду;
- процес отримання такого досвіду в процесі спілкування;
- сукупність певних дій на базі спілкування.

Причому другий компонент не підлягає узагальненню і не може стати складовою класичної наукової моделі.

Бібліографічні посилання:

1. **Аристотель.** Метафізика // Аристотель. Сочинения в четырех томах. – Т. 1. Ред. В. Ф. Асмус. – М.: “Мысль”, 1976. – 550 с. (АН СССР, Ин-т философии. Филос. наследие)
2. **Бадью А.** Концепт моделі. Вступ до матеріалістичної епістемології математики. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 232 с.
3. **Бевзенко Л.Д.** Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
4. **Василькова В.В.** Синергетика и социологический эволюционизм // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 584 с.
5. **Вартофский М.** Введение // Модели. Репрезентация и научное понимание. – М.: Прогресс, 1988. – 507 с.
6. **Вартофский М.** Путаница с моделями: на пути к неумеренному реализму // Модели. Репрезентация и научное понимание. – М.: Прогресс, 1988. – 507 с.
7. **Добронравова І.С.** Ідеали і типи наукової раціональності // Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка // Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури. Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 165-річчю університету. Гуманітарні науки. Частина І. – К.: ВЦ “Київський університет”, 1999 (<http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr-ideal.html>): С. 24 – 28
8. **Добронравова І.С.** Синергетика як нове світобачення // Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка (<http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Dobr/synerg.html>)
9. **Мамардашвили М.К.** Классический и неклассический идеалы рациональности. – Тбилиси: “Мцениереба”, 1984 // <http://www.klex.ru/27u>
10. **Плотинский Ю. М.** Модели социальных процессов: Учебное пособие для высших учебных заведений. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Логос, 2001. – 296 с.
11. **Секст Эмпирик.** Три книги Пирроновых положений // Сочинения в двух томах. – Т. 2. М.: Мысль, 1976. – 421 с. (АН СССР. Ин-т философии. Филос. наследие).
12. **Степин В.С.** Теоретическое знание. – М., 2000 – 636 с.
13. **Тернер Дж.** Структура социологической теории. – М.: Изд-во “ПРОГРЕСС”, 1985. – 472 с.
14. **Уёмов А. И.** Логические основы метода моделирования. – М.: Мысль, 1971. – 312 с.
15. **Шпенглер О.** Закат Европы. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 1376 с. – (Классическая философская мысль)
16. **Штофф В. А.** Моделирование и философия. – М.; Л.: Наука, 1966. – 302 с.

УДК 930.1:141.78 (Фуко)

О. Гачко

“АРХЕОЛОГІЯ ЗНАННЯ”: ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНИХ ПОГЛЯДІВ М. ФУКО

В дослідженні розглянуто основоположні принципи археології знання, що ознаменувала початок постструктуралістського етапу у філософії М. Фуко, проаналізовано значущість археологічного підходу в сучасному гуманітарному дискурсі, зокрема, в філософії історії,

виділено його базові принципи та методологічні завдання, а також висвітлено зв'язок між владою і знанням, питання про нерозривність якого Фуко вперше підняв в однойменній праці.

Ключові слова: археологія знання, епістема, розрив, дискурс, суб'єктивність, історія, ідеологія.

В статье рассмотрены основополагающие принципы археологии знания, ознаменовавшей начало постструктуралистского этапа в философии М. Фуко, проанализирована значимость археологического подхода в современном гуманитарном дискурсе, выделены его базовые принципы и методологические задачи, а также освещена связь между властью и знанием, вопрос о неразрывности которой Фуко впервые поднял в своем одноименном труде.

Ключевые слова: археология знания, эпистема, разрыв, дискурс, субъективность, история, идеология.

The article discusses the fundamental principles and methodological challenges of Michel Foucault's archaeological approach that marked the beginning of the poststructuralist epoch in his philosophy, its significance for advance of contemporary humanities, in particular history.

Keywords: archeology of knowledge, episteme, discontinuity, discourse, subjectivity, history, ideology.

*Не можна говорити будь-що в будь-яку епоху.
Мішель Фуко, "Археологія знання"*

Суспільний діяч, філософ й історик Мішель Фуко, безсумнівно, став одним із найвпливовіших інтелектуалів ХХ століття. Якщо за словами Карла Ясперса, "філософ являє собою те, що є часом", здатний виразити час, духовно визначаючи його, то Фуко був заглиблений в історію не лише як її частина, але як "тактик", який вів війну проти "нормативно неприступної формації влади" [11, с. 294]. Фуко цікавий для сучасного читача, бо змушує зосередитися на питаннях про те, як ми визначаємо, що таке істина й об'єктивність, і як досягаємо їх, яким би видом історії не займалися. Саме тому його творчість популярна не лише серед філософів та істориків філософії, але й серед дослідників культури, істориків, мовознавців та інших гуманітаріїв.

В цій статті ми спробуємо проаналізувати основні концепції та ідеї, викладені в "Археології знання", розглянемо головні принципи археологічного підходу та виділимо його методологічні завдання; проаналізуємо зміст понять "висловлювання" (énoncé), "розсіяння", "перервності" історії; і нарешті висвітлимо зв'язок між владою і знанням, питання про існування якого Фуко вперше підняв в однойменній праці.

Написана з метою пояснити його попередню книгу "Слова та речі" (1966), "Археологія знання" ознаменувала новий, постструктуралістський етап у творчості автора. Серед паризьких колег Фуко "Археологія знання" отримала доволі різні відгуки. Ф. Шатле, наприклад, побачив в ній атаку на так звану "історію ідей", атаку проти гуманістів, суб'єктивістів та емпіриків, які вивисують свою "добру волю", а насправді дотримуються спекулятивної ідеології [12, с. 3-4]. Ж. Дювіно назвав Фуко "мандрівником, який не хоче бути закритим в академічному "гетто", зауваживши, що його книга не має нічого спільного ані з "істориками ідей", ані зі "структуралістами". Водночас він розкритикував Фуко за те, що він вважає мову єдиним засобом вираження досвіду, хоча таких засобів існує чимало [15, с. 42-43]. Натомість Д. Лекур заявив, що Фуко створив свій варіант матеріалістичної історії і повинен зайняти класову позицію [16, с. 100].

Основною тезою Фуко в "Словах і речах" була ідея про так звану "історичність" окремих періодів європейської культури. За словами мислителя, не існувало та існує безперервної та цілісної історії розвитку чи еволюції європейської історії. Немає прогресу чи послідовного поступеневого розвитку цивілізації. Натомість існують різні епохи, які лише стикаються в просторі та часі, але не поєднуються разом жодною парадигмою. Кожна нова епоха нічим не завдячує попередній і не передає нічого наступній. Історії притаманні "розриви." Фуко не лише стверджував перервний характер історії, він наполягав на тому, що історія – це "певний спосіб, який обирає суспільство для того, щоб наділити статусом і опрацювати масу документів, від яких вона сама себе не відокремлює" [9, с. 12]. На думку філософа, минуле завжди зливається воєдино з теперішнім, і ми нав'язуємо людям, що жили в іншу епоху, наші способи мислення і вважаємо їх вічними та незмінними. Застосовуючи метод археологічного дослідження, він намагався подолати цього "ідола" мислення, так само, як і думку про те, що в історії існує точка, дійшовши до якої, ми повинні зупинитися, щоб знайти корінь проблематизації.

Теорія перервності не є авторською розробкою Фуко. З перших сторінок "Археології знання"

Філософ віддає належне своїм попередникам: Г. Башлярю, який писав про епістемологічні акти і пороги; Г. Кангієму, що говорив про моделі зміщення й трансформації, рекурентні перерозподіли; М. Геру з його ідеєю архітектонічних єдностей. Перервність, на думку мислителя, – це 1) навмисна дія історика, який розрізняє можливі рівні аналізу, методи і відповідні до них періодизації; 2) результат опису, в якому перебувають межі процесу; 3) поняття, що постійно уточнюється під час роботи і яке приймає специфічні форми в залежності від області і рівня застосування. Таким чином, поняття перервності – водночас інструмент і об'єкт дослідження. За цих умов зникає “глобальна історія” (*l'histoire globale*), а з'являється “загальна історія” (*l'histoire générale*). В той час, коли глобальна історія прагнула відновити спільні для всіх цивілізацій форми, віднайти закон, який їх об'єднує, загальна історія намагається з'ясувати, які форми відношень можна закономірно встановити між різними елементами. Тобто вона розгортається як розсіяння [9, с. 17-18].

Для означення систем, які упорядковують різні історичні епохи самі в собі, Фуко вводить поняття “епістемі,” а замість доксології він пропонує “археологію,” “предметом якої повинен стати той “архаїчний рівень, який уможливило пізнання і спосіб буття того, що належить пізнати”” [6]. Д. Сілічев вважає, що гносеологічні функції епістем можна порівняти з абсолютною ідеєю Гегеля, оскільки вони не потребують суб'єкта пізнання, а радше саморефлектується. Епістемі – це “фундаментальні коди культури,” для яких притаманні своєрідні співвідношення мови, мислення, знання і речей, і які визначають конкретні форми мислення, знання і наук [6].

В “Археології знання” Фуко заміняє “епістемі” поняттям “дискурсу,” “дискурсивної практики” або “дискурсивної події.” За допомогою цих понять він розробляє нову методологію для дослідження культури. Замість наперед заданих послідовностей Фуко пропонує “окреслити послідовності”:

Замість тієї безперервної хронології раціонального розуму, яку незмінно намагалися простежити до її недосяжних джерел, до її основоположного початку, постали іноді досить-таки короткі етапи, що відрізняються один від одного, що постають проти єдиного закону, часто мають кожен свою власну окрему історію, притаманну лише йому, й не зводяться до загальної моделі свідомості, які нагромаджують факти, розвивається і зберігає пам'ять про саму себе [9, с. 14].

Фуко відмовився від тих історичних тем, яку гарантують безконечну неперервність дискурсу і його “таємну присутність” в самому собі (“прогрес”, “дух”) і запропонував розглядати дискурс у “вибуху подій” (*éruption d'événement*). “Ця праця,” – пише Фуко, – “не вписується у дебаги про структуру, а має безпосередній стосунок до поля, в якому знаходить свій вияв, перетинаються, переплутуються і конкретизуються питання людського буття, свідомості, походження та обґрунтування” [9, с. 27].

Переосмислення проблеми взаємовідношень елементів системи “суб'єкт – пізнання – світ” та подолання інтелігібельної універсальності гегелівського способу світосприйняття стає центральним для подальшої творчості Фуко [2]. Філософ намагався картографувати (за його власними словами) “неусвідомлене науки”, а саме, “ритуали виключення” й добору, викривлення, гніту, примусу та спотворення, що визначають суспільну царину і формують її тіла та душі. П. Кенінг пише, що для Фуко “шифр західної людини був захований у “божевіллі”; то було божевілля, яке Розум виштовхнув із її свідомості. Та не тільки божевілля було нездатне пізнати себе, не міг цього зробити і Розум, чисю істиною є примусове стримування безуму, виключеного із себе самого і засланоного до психіатричних лікарень” [4, с. 465]. Мислитель намагався подолати обмеженість дослідницької ситуації, коли західна людина могла конструювати себе в своїх власних очах в якості суб'єкта науки. Парадокс західної цивілізації в тому, що “вона (західна людина – О.Г.) взяла себе всередині своєї мови і дала собі в ній і через неї певне дискурсивне існування лише у співвідношенні з власною деструкцією: з досвіду нерозумності народилися всі психології і сама можливість психології; з розташування смерті в медичній думці виникла медицина, яка видає себе за науку про індивіда” [7, с. 11]. У цьому сенсі Фуко можна вважати “метатеоретиком фіналу традиційної (як казав сам письменник, “діалектичної”) філософії, на зміну якій виходить філософія трансгресії – виходу за і через обмеження, те обмеження, за яким втрачають смисл базові опозиції, цінності і смисли західного культурного світу” [2]. За словами Фуко, “Археологія знання” – “це спосіб визначити своє особіне місце через розташування сусідніх зовнішніх елементів; це не бажання примусити замовкнути інших, запевняючи, що вони не можуть сказати нічого слушного, це радше спроба визначити той порожній простір, із якого я говорю і який повільно набуває форми у дискурсі, що його я досі сприймаю як украй розмитий, як геть неоформлений” [9, с. 28-29].

В. Абушенко визначає три основні методологічні завдання “Археології знання”, згідно з якими розгортає свою працю Фуко. Зокрема:

1. зруйнувати уявлення класичного раціоналізму про прозорість свідомості для самої

себе, а світу для людського пізнання. Ані свідомість (у своєму “підсвідомому”), ані світ (у своїй соціокультурності) “непрозорі”, вони приховані в історичних дискурсивних практиках, виявленням основ яких і займається археологія знання як дисципліна і метод.

2. уникнути модернізуючої ретроспективи, що вимагає розгляду минулих станів культури і знання при максимально наближеному до їхньої автентичної своєрідності та специфіки.

3. намагатися уникати в аналізі будь-якої антропологічної залежності, але водночас побачити та зрозуміти принципи формування такої залежності [1, с. 61].

Фуко починає свій аналіз із переконання, що поняття “неперервності” та “традиції” – це умовні поняття, штучно накинута, так само, як наприклад, “ментальність” та “дух,” які дозволяють установити між одночасними та послідовними явищами певної епохи спільність смислу або пропонують пояснити єдність колективної свідомості. Саме ці штучні синтези, на думку філософа, накидають методологію та спосіб підходу до проблем. Ми настільки до них призвичаїлися, що ці категорії здаються нам природними та необхідними в той час, як “література” і “політика” є категоріями недавніми, і їх можна застосовувати до культури середньовічної чи навіть культури класичної лише у вигляді ретроспективної гіпотези” [9, с. 35]. Лнійне вибудовування хронології подій і пошук першоджерел завжди приречені на провал. “Ми фатально змушені просуватися крізь наївність хронологій до якоїсь нескінченно далекої точки, що ніколи не присутня в жодній історії; вона являє собою лише порожнечу” [9, с. 39]. Фуко закликає перестати вірити в самоочевидність таких понять, “визнати, що вони не є надійною точкою, виходячи з якої можна ставити інші запитання” [9, с. 41]. “Медицина,” “граматика” чи “політична економіка” є лише ретроспективними класифікаціями, за допомогою яких сучасна наука створює собі ілюзію власного минулого. Ці поняття лише створюють нові запитання, в результаті чого ми ще більше заплутуємося у власній мові.

Натомість він пропонує опис так званих “дискурсивних подій,” який відрізняється від аналізу мови. Навіть тоді, коли мова давно вже зникла, коли нею ніхто не розмовляє, вона утворює систему для нових висловлювань: це скінченна сукупність правил, що дає змогу одержувати нескінченну множину результатів. “Висловлювання” – переклад французького терміну *énoncé* (що означає “те, що проголошене” або “виражене”), який для Фуко має особливе значення. “Énoncé” означає те, що робить судження, вислови або мовні акти значущими. В цьому смислі самі висловлювання не є судженнями, висловами чи мовними актами. Вони створюють систему правил, визначаючи, що є важливим, а правила є передумовою для того, щоб судження, вислови чи мовні акти мали значення. Висловлювання є завжди “подією,” що існує в системі з іншими висловлюваннями, провокується ними і породжує нові висловлювання.

Опис мовних подій, притаманних для тієї чи іншої епохи, настановує на питання: як так сталося, що з’явилося саме таке висловлювання, а не якесь інше? [9, с. 44]. На думку Фуко, висловлювання залежать від умов, в яких вони виникають та існують у контексті дискурсу. Існують певні правила формації об’єктів всередині дискурсів. Зокрема, ці об’єкти задаються: а) поверхнями їхньої появи, що відрізняються в різні епохи та в різних суспільствах; б) рівнями виокремлення (медицина, правосуддя, релігійна влада часто визначали, наприклад, де проходить межа між нормальним і патологічним, і ця межа часто змінювалася); в) решітками деталізації (системи, згідно з якими класифікують і представляють об’єкти дискурсів). В XIX ст. для поняття “божевілля” ними були розуміння душі як сукупності ієрархізованих можливостей, тіла як тривимірного об’єму органів тощо. Таким чином, для Фуко дискурс – “це щось зовсім інше, аніж те місце, де відкладаються та взаємонакладаються, наче слова на аркуші чистого паперу, об’єкти, встановлені задалегідь” [9, с. 68]. Тому замість будувати ланцюжки висновків або складати таблиці відмінностей, він пропонує ввести поняття систем “розсіяння.” Дискурсивні формації піддаються визначенню в тому випадку, якщо можна показати, як саме той чи інший об’єкт знаходить там своє місце і закон свого виникнення, якщо можна продемонструвати, що він може народити одночасно або послідовно нові об’єкти, при тім сам він у цьому процесі не змінюється. Зв’язок між об’єктами у системі настільки сильний, що це означає, що “не можна говорити будь-що в будь-яку епоху, не так легко сказати щось нове; не досить просто розкрити очі, зосередити увагу або підключити свідомість, щоб нові предмети відразу ж засяяли” [9, с. 72]. Наче кепкуючи з Платона, Фуко пише:

Об’єкт не чекає на якихось високоствях ладу, що вивільнить його й дозволить йому втілитися у видимому й балакучу об’єктивність; він не має існування, що передує йому самому, утримуваний якимось перешкодами на межі світла. Він існує в позитивних умовах складного вузла взаємозалежностей [9, с. 72].

Методологія філософа полягає в тому, щоб визначити ці об’єкти, не зазираючи вглиб речей, а лише пов’язавши їх сукупністю правил, що дозволяють формувати їх як об’єкти дискурсу і в такий спосіб визначають умови їхньої історичної появи. Сам дискурс потрібно розглядати не як

сукупність знаків, а як практику, що систематично формує об'єкти, про які він говорить [9, с. 79].

На думку Г. Дрейфуса і П. Рабінова, Фуко не лише виділяє питання істини, він також загострює проблеми вироблення значень [14, с. 84]. Замість того, щоб шукати глибшого значення в дискурсі або шукати джерело значення в якомусь трансцендентному суб'єкті, Фуко аналізує дискурсивні і практичні умови існування істини і значення. Щоб показати принципи творення істини й значення в різних дискурсивних формаціях, він пояснює, як вислови, що претендують на істинність, виникають у різні епохи на основі того, що було сказано чи написано в цей час. Він зосереджує свою увагу на Відродженні, Просвітництві та ХХ столітті. Філософ намагається уникати будь-яких інтерпретацій та відступити від цілей герменевтики. Це не означає, що Фуко оголошує істину і значення несуттєвими, а те, що ці двоє залежать від історичних дискурсивних і практичних засобів продукування істини і вироблення значень. Наприклад, хоча в епоху Просвітництва і модернізму вони були радикально відмінними, все-таки існували поняття значення, істини і правильного лікування божевілля („Історія безумства”). Це дозволяє Фуко відійти від антропологічної точки зору, оголошуючи апріорі концепції природи людського суб'єкту і зосереджуючись на ролі дискурсивних практик у конститутивній суб'єктивності.

Розглядаючи об'єкти в контексті дискурсивних формацій, для Фуко важливо пам'ятати, хто говорить, в контексті якої інституції він це говорить, і яке його співвідношення з іншими сферами чи групами об'єктів (тобто, чи є він суб'єктом, який запитує, ставлячи питання згідно з певною системою, і вислуховує відповіді, чи суб'єктом, який спостерігає тощо). Таким чином, дискурс “не є велично розгорнутим виявом суб'єкта, який мислить, який пізнає і який її виголошує; навпаки, це та сукупність, де може бути визначене розсіяння суб'єкта та його перервність у стосунку до самого себе” [9, с. 88]. Зникає необхідність звертатися до теми нескінченно віддаленого початку та невичерпного горизонту. “Доконцептуальне”, замість окреслювати горизонт, що поставав з глибин історії, перебуває на найбільш “поверхневому” рівні (на рівні мови). Правила формації діють не в “ментальності” чи свідомості індивідів, а в самій мові; отже, насаджуються всім індивідам, які намагаються говорити в цьому мовному полі. Правила утворення понять, незалежно від ступеня їхньої універсальності, не є результатом, відкладеним в історії і осадженим в густині колективних традицій, не є наслідком чийось індивідуальних дій. Щоб зрозуміти, як формуються поняття, не потрібно співвідносити їх ані з горизонтом ідеальності, ані з емпіричним поступом ідей.

Саме в “Археології знання” Фуко вперше показав зв'язок між владою і знанням, коли визнав, що “власність на мову – що розуміється водночас як право говорити, спроможність розуміти, узаконений і прямий доступ до корпусу вже сформульованих висловлювань і, нарешті, вміння застосовувати цю мову у рішеннях, інституціях або на практиці – фактично визначається (іноді навіть у регламентованій спосіб) за строго визначеною групою індивідів” [9, с. 108]. Але визначення цієї групи завжди залишається грою, наслідком складної системи взаємовідносин. Як писав сам Фуко, “мова і система утворюються – причому спільно – лише на гребені хвилі, що здійснюється над цим невичерпним морем” [9, с. 121]. Тому єдиний спосіб аналізу – це спосіб аналізу всередині мови.

Якщо висловлювання є “атомом мови”, його порогом буде поріг існування знаків. Тому висловлювання – це не структура, це – “функція існування, яка належить власне знакам і за допомогою якої можна через аналіз або інтуїцію з'ясувати, чи вони “породжують смисл,” чи ні, за якими правилами вони розміщені один за одним або розташовуються поруч один з одним, знаками чого саме вони є і які дії виконуються внаслідок їхнього формулювання” [9, с. 138]. Не існує висловлювання взагалі, висловлювання вільного, нейтрального й незалежного, бо воно завжди є часткою ряду або сукупності, завжди виконує певну роль серед інших, спираючись на них і відрізняючись від них. Немає такого висловлювання, яке не передбачало б існування інших. Фуко переконаний, що, якщо можна говорити про висловлювання, то лише до тієї міри, в якій фраза (судження) фігурує у визначеній точці, в певній позиції, у грі висловлювань. Висловлювання обов'язково повинне мати матеріальне існування. Його координати та матеріальний статус – це складова частина його внутрішніх характеристик [9, с. 160]. Воно визначається не датою і не простором формулювання, а радше статусом речі або об'єкта. Його ідентичність змінюється згідно зі складним порядком матеріальних інституцій. Наприклад, твердження, що земля кругла або що види еволюціонують, не є тим самим висловлюванням до і після Коперніка, до і після Дарвіна. Адже змінюється не сенс слів, змінюється передусім відношення між цими твердженнями і іншими судженнями, змінюються умови їхнього застосування і поле досвіду. Така фраза, як “сни здійснюють бажання” має цілком інший сенс і соціальну значимість в Платона і Фрейда.

Заглиблення в мову наближає Фуко до структуралізму. Але якщо структуралісти шукають гомогенності в дискурсивній єдності, Фуко зосереджується на відмінностях. Замість того,

щоб спитати, що становить характерну рису європейської думки, він запитує, які відмінності виникають в ній протягом різних епох. Тому він відмовляється аналізувати висловлювання поза їхньою роллю в дискурсивній формації і ніколи не досліджує гіпотетичні висловлювання, які могли б з'явитися у такій формації. Фуко цікавиться аналізом висловлювань в їхньому історичному контексті і саме в цьому сенсі його можна вважати істориком.

Описати висловлювання означає не виокремити й охарактеризувати якийсь горизонтальний сегмент, а визначити умови, за яких виконується функція, що наділяє певну послідовність знаків. Для Фуко можливість аналізу висловлювань, якщо їх встановлено, повинна дозволити зняти трансцендентне обмеження, що його певна форма філософської мови протиставляє всім аналізам мови в ім'я існування цієї мови й тих основ, від яких вона походить. Кожна мова містить в собі здатність сказати щось інше, аніж те, що вона сказала, і таким чином зберігати множинність смислів. Тлумачити – це спосіб реагувати на бідність висловлювання й надолужувати її примноженням смислу; спосіб говорити про неї та всупереч їй. Осмислений таким чином дискурс перестає бути невичерпним джерелом, звідки можна черпати нові й нові багатства, провидінням, яке завжди говорить наперед і змушує почути, якщо людина вміє слухати, пророцтвом, звернутим в минуле. З самого свого початку він ставить питання про владу. Як висловився Фуко, дискурс – це “благо, яке є, за своєю природою, метою боротьби – і боротьби політичної” [9, с. 193]. Щоб описати дискурсивну формацію Фуко також звертається до утиснених та забутих дискурсів, які ніколи не мали можливості її змінити. Їх визначає їхня власна відмінність від панівного дискурсу. В цьому контексті Фуко цікавлять існуючі в культурі форми (“форми і способи суб’єктивації”), за допомогою яких люди реалізуються як суб’єкти того чи іншого досвіду. Вважаючи філософію “онтологією сучасного”, “історичною онтологією нас самих”, Фуко в інших своїх працях підкреслював, що люди є “історично зумовленими істотами”. Заглибитися в археологію знання означає вивільнити ядро основоположної суб’єктивності,

Суб’єктивності, яка завжди залишається осторонь від явно вираженої історії і яка знаходить під покровом подій, іншу історію, серйознішу, потаємнішу, фундаментальнішу, ближчу до першоджерел, краще пов’язану зі своїм останнім горизонтом (яка, отже краще панує над усіма своїми визначеннями). Цю іншу історію, яка тече під покровом історії, яка знову й знову випереджає її, можна описати – як із соціологічного, так і з психологічного погляду – як еволюцію ментальностей; можна з повним правом наділити її філософським статусом у споглядальній зосередженості Логосу або телеології розуму; можна також удатися до спроб очистити її в межах проблематики сліду, який раніше від усіх слів міг бути початком напису й розривом затриманого часу; зрештою, це завжди буде історично-трансцендентною темою, що знову й знову виринатиме на поверхню [9, с. 194].

Вирвати суб’єкта самого в себе, писав Фуко, – це те, що захоплювало його в працях Ф. Ніцше, Ж. Батая і М. Бланшо. “Власне це призвело до того, що якими б академічними, вченими та нудними не були книги, які я писав, я завжди писав свого роду прямі дослідження, дослідження, функція яких – вирвати мене в мене самого і не дозволяти мені бути тим самим, яким я є” [8, с. 411]. Аналіз висловлювань здійснюється без звернення до cogito. Байдуже, хто говорить, – але те, що говорить, він говорить не в будь-якому місці. Він включається в гру зовнішнього.

В статті “Що таке автор”, яка вийшла майже одночасно з “Археологією знання”, Фуко оголосив утворення автора нового типу, що з’явився у XIX ст. Це не великий літературний автор, не творець канонів, це радше “засновник дискурсивності.” Такий автор є автором не лише своїх книг, він також створює можливість і правило утворення інших текстів: “Фройд, Маркс... встановили певну нескінченну можливість дискурсів... Коли я говорю про Маркса або Фрейда як про “засновників дискурсивності”, я хочу сказати, що вони уможливили не лише певне число аналогій, вони зробили можливим – до того в однаковий спосіб – і певне число відмінностей” [10, с. 25].

Оскільки дискурс має не лише смисл та істинність, але й власну історію, закономірність розвитку, Фуко вводить поняття, яке він умовно окреслює як “архів” і яке дозволяє розглядати систему дискурсивності окремо від суб’єкта. “Архів, – пише Фуко, – це передусім закон того, що може бути сказане, система, що керує появою висловлювань як осібних подій... він розпоршує ту часову ідентичність, у якій ми любимо себе споглядати, щоб заклинати розриви історії; він уриває нитку трансцендентних телеологій; і там, де антропологічна думка досліджувала буття людини або її суб’єктивність, він примушує яскраво спалахнути інше, й зовнішнє” [9, с. 207–210].

Систематичний опис мови-об’єкта знаходить вираження у терміні “археологічний опис.” Оскільки з втратою суб’єкта лінійність історії втрачає сенс і немає потреби дошукуватися абсолютного початку або всеохопного перевороту, після якого все організується, Фуко намагається виробити “іншу історію того, що говорили люди” [9, с. 218]. Головними принципами

археології знання є:

1) орієнтація на визначення не думок, репрезентантів, образів, предметів мислення, ідей, які були приховані чи виявлені в дискурсах, а на дослідження самих дискурсів як практик, що відповідають певним правилам (археологія звертається до дискурсу як до пам'ятника);

2) відсутній в ній орієнтації на пошук безперервних і непомітних переходів між дискурсами; археологія – перелік різновидів дискурсу;

3) відсутність орієнтації на становлення переходів між індивідуальним та соціальним. Археологія знання визначає типи і правила дискурсивних практик, що наповнюють індивідуальні твори;

4) відсутність орієнтації на пошук точки концентрації, де автор і твір обмінюються ідентичностями, – археологія знання не є нічим іншим, як перезаписом, трансформацією за певними правилами того, що вже було написано, в підтримуваній формі зовнішнього [9, с. 219- 220].

Археологія знання досліджує власне позитивності дискурсивних формацій, а не описує дисципліни, що є внутрішніми для цих формацій. Оскільки саме дискурсивні формації “створюють попередні умови для того, що відкривається й функціонуватиме як знання або ілюзія, усталена істина або викрита помилка, набутий досвід або подолана перешкода” [9, с. 283], їхнє осмислення є набагато глибшим, ніж осмислення окремих дисциплін. Для Фуко знання – це простір “де суб’єкт може обрати певну позицію, щоб говорити про об’єкти, з якими він має справу у своїй мові... це поле координації та субординації висловлювань, де поняття виникають, визначаються, застосовуються і перетворюються” [9, с. 284]. Втім філософ свідомий того, що ситуація останнього століття спровокувала стан, коли суб’єкт, хоч і “розташовується в певній визначеній точці і вступає в певні відносини, але де він ніколи не перетворюється на головну постать” [9, с. 285]. Ідеологія не виключена з науковості. Навіть вправляючи себе, конкретизуючись, мова не обов’язково пориває зв’язки з ідеологією. Але, що найважливіше, нападати на ідеологічне функціонування якоїсь науки, щоб пояснити її та модифікувати, не означає висвітлити її філософські передумови, не означає повернутися до основ, це означає поставити її під сумнів як мовну формацію, розглядати її як практику серед інших практик. Фуко якось сказав, що для М. Гайдеггера головним питанням було знати, в чому глибина істини; для Л. Вітгенштайна – знати, що говорять, коли говорять істинно; “а для мене питання ось в чому: як так стається істина так мало істинна?” [2].

Висновки, які зробив Мішель Фуко у своїй “Археології знання”, мали величезний вплив на наступний розвиток філософської науки і західної науки як такої. На думку Ж. Дельоза, Фуко свідомо відмовився від розгляду того, що було предметом дослідження для його попередників: аналіз речень з точки зору їх істинності чи неправдивості чи як об’єктів віри було винесено за межі філософського інтересу [13, с. 67]. Він піддає сумніву раціональну цінність того, що було накопичено під назвою “наукове знання” в Західній Європі від періоду Відродження до початку ХХ ст. Натомість, Фуко надає перевагу дискурсивним практикам, що стає ще більш очевидним у його наступній праці “Порядок дискурсу” (1971).

Право на встановлення дискурсу, право на голос тісно пов’язується з поняттям “знання-влада,” де остання розсіюється в механізмах формування дискурсивних формацій і, отже, стає невловимою. Його археологія знання уявляє історію “як щось цілісне, проте зшите в місцях розривів та перервностей. Пригноблені знання проростають крізь розлами та в закутках історичних перервностей і, вимагаючи для себе голосу, перетворюються на політичні проекти, що постають як генеалогічні” [5, с. 333]. Розвиваючи теорію Ніцше про невіддільність “волі до влади” від “волі до знання,” він складає їх в єдине. Ніяке знання не можливе без системи комунікацій, яка сама в собі вже є системою влади. Як зазначає Д. Сілічев, стосунок між владою і знанням у Фуко визначає формула: “Влада встановлює знання, яке в свою чергу, виступає гарантом влади” [6]. Тому ті, хто оперують в суспільстві поняттями знання, мають особливу відповідальність перед ним. Т. Адорно писав, що Фуко покладає на філософів (інтелектуалів) особливе завдання:

Філософ повинен бути не просто критичною свідомістю суспільства..., завдання філософа є більш конкретним та складним – спираючись на свою здатність використовувати концептуальні інструменти і на своє мистецтво інтерпретації, аналізувати і виявляти провали, механізми, типи здійснення і поля дії влади [3, с. 92].

В цьому сенсі, філософія є політикою від початку і до кінця. Але не тому, що вона змушена підкорятися якійсь ідеології або виражати чийсь думку, а тому, що тема “життя разом” (суспільного життя) завжди залишатиметься в центрі її уваги. Праці Фуко – це “дослідження методів сучасного суперєго,” яке “невіддільне від нас, від нашої моралі, естетики ідеалів пізнання та самооцінок”, вважає П. Кенінг [4, с. 467]. Це суперєго – не що інше, як сама Особистість. Глибина Фуко – це Інший, що його він мислить як самого себе.

Бібліографічні посилання:

1. **Абушенко В. Л.** Археология знания / В. Л. Абушенко // Новейший философский словарь : 2-е изд., переработ. и дополн. – Минск : Интерпрессервис ; Книжный дом, 2001. – С. 60-66.
2. **Грицанов А. А., Можейко М. А.** Фуко (Foucault) Мишель Поль / А. А. Грицанов, М. А. Можейко // Специализированная электронная библиотека по антропологии. – Режим доступа до бібліотеки : http://anthropology.rchgi.spb.ru/fuko/fuko_b.htm
3. **Дилёль Д.** Интеллектуальное наследие Фуко (беседа с Франческо Паоло Адорно) / Дилёль Дидье ; [пер. с фр. В. Каплуна] // Мишель Фуко и Россия : Сб. статей / Под ред. О. В. Хархордина. – СПб. ; М. : Европейский университет в Санкт-Петербурге : Летний сад, 2001. – С. 82-94.
4. **Кенінг П.** Фуко, Мишель / Пітер Кенінг // Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінкінста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – С. 465-467.
5. **Роумен Д.** Постструктуралізм / Деніс Роумен // Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінкінста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – С. 332-333.
6. **Силичев Д. А.** Фуко (Foucault) Мишель Поль / Д. А. Силичев // Философия : Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – М. : Гардарика, 2004. – 1072 с. – Режим доступа до словника: <http://ariom.ru/wiki/Mishel'Fuko>
7. **Сокулер З.** Структура субъективности, рисунки на песке и волны времени / З. Сокулер // Фуко М. История безумия в классическую эпоху / Мишель Фуко ; [пер. И. К. Стаф, под ред. В. П. Гайдамака]. – Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. – С. 5-20.
8. **Табачникова С.** Мишель Фуко : историк настоящего // Фуко М. Воля к истине : по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / Мишель Фуко ; [сост. и пер. с франц. С. Табачниковой]. – М. : Касталь, 1996. – С. 396-443.
9. **Фуко М.** Археология знания / Мишель Фуко ; [пер. з фр. В. Шовкун]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 326 с.
10. **Фуко М.** Что такое автор / Мишель Фуко // Фуко М. Воля к истине : по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / Мишель Фуко ; [сост. и пер. с франц. С. Табачниковой]. – М. : Касталь, 1996. – С. 7-46.
11. **Хабермас Ю.** Философский дискурс о модерне. Двенадцать лекций / Юрген Хабермас ; Пер. с нем. – 2-е изд., испр. – М. : Издательство “Весь мир”, 2008. – 416 с.
12. **Châtelet F.** L'Archéologie du savoir / François Châtelet // La Quinzaine littéraire. – 1er-15 mai 1969. – n° 72. – P. 3-4.
13. **Deleuze G.** Foucault / Gilles Deleuze ; trans. by S. Hand. – London : Athlone Press, 1988. – 170 p.
14. **Dreyfus H. L., Rabinow P.** Michel Foucault : Beyond Structuralism and Hermeneutics / Hubert L. Dreyfus & Paul Rabinow. – Chicago : University of Chicago Press ; 1982. – xiii+ 231 p.
15. **Duvignaud J.** Ce qui parle en nous, pour nous, mais sans nous / Jean Duvignaud // Le Nouvel Observateur. – 21 avril 1969. – n° 232. – P. 42-43.
16. **Lecourt D.** Pour une critique de l'épistémologie : Bachelard, Canguilhem, Foucault / Dominique Lecourt. – Paris : Maspéro, 1972. – 134 p.

УДК 130.1+13

А. Дондюк*Институт філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України***ВТРАТА ТЕТИЧНОГО – СИМПТОМ ЧИ СПОСІБ ЗДІЙСНЮВАНОЇ РЕДУКЦІЇ?**

Досліджується питання тетичного у просторі феноменологічного знання. Феноменологічні інтерпретації рефлексії в цьому контексті розглядається як проблеми сприйняття часу та пам'яті. Це, зокрема, розгляд безпосередньої пам'яті чи короткої пам'яті як певного збереження на короткий період смислів в потоці свідомості.

Ключові слова: досвід, пам'ять, рефлексія, редукція, тетичне.

© А. Дондюк, 2012